

סיכום בהיסטוריה – הערכה חלופית בנושא "ערים וקהילות" לכיתה י'

הבגרות בהיסטוריה היא דו שנתית – 70% מהציון שלה יוערך מאירועי הערכה בכיתה י"א, ואילו 30% מהציון, הופכים למבחן יחיד בכיתה י' הנקרא "הערכה חלופית".

נושא ההערכה החלופית לרוב נע בין "ערים וקהילות" לבין תקופת בית שני.

נושא הסיכום הוא "ערים וקהילות", או בפרט:

- מבוא לנושא
- בגדד כמרכז תרבותי
- מעמד המשפטי של היהודים בח'ליפות המוסלמית
- תקופת הגאונים וראש הגולה

סיכום זה הוכן ע"י אביב בן-עמר, י'3, חט"ע קציר

מבוא לנושא

במאה השביעית לספירה, נביא בשם מוחמד זוכה להתגלות אלוהית (לטענתו) מצד המלאך גבריאל, כי נבחר להיות מפיץ בשורת האסלאם – דת מונותאיסטית חדשה.

על מנת להפיץ את דת האסלאם בכמה שיותר מקומות בעולם, יוצא מוחמד למסע כיבושים באזורי אסיה, אירופה וצפון אפריקה, כאשר איגד מאמינים נוספים שהצטרפו אליו בכיבושים נוספים.

כעשור לאחר תחילת הכיבושים, מת מוחמד, מה שיוצר מלחמת ירושה קשה בין מקורביו. לעומת זאת, מוחמד מותיר מאחוריו אימפריה מוסלמית עצומה, ששולטת בשטחים אדירים ברחבי העולם – אימפריה הידועה בתור 'הח'ליפות המוסלמית'.

בגדד כמרכז תרבותי

זמן מה לאחר מות מוחמד, הח'ליפים מבית עבאס החליטו להכריז על בגדד כבירת הח'ליפות המוסלמית.

בגדד הפכה עיר פורחת מבחינה תרבותית לאור הגורמים הבאים:

- **תרבות האד'ב:** הח'ליפים היו אנשי השכלה ותרבות, הם האמינו בתבונה והשכלה, ואימצו זאת בחברתם. המעמד הגבוה היה מורכב מאנשים משכילים שנמנים כחלק מאנשי תרבות האד'ב – דוברי שפות שונות, אנשי מוזיקה, אומנים, ארכיטקטים, אדריכלים, ועוד. בזכות תפיסת עולם זו, תושבי בגדד שאפו לידע, ולהשכלה גבוהה, כך שהחברה נעשתה מפותחת יותר, תרבותית יותר וברמה גבוהה יותר.
- **תהליך ייצור הנייר:** במהלך כיבושי המוסלמים, לקחו בשבי חיילים סינים – שלימים, לימדו ושיתפו עמם את מלאכת ייצור הנייר. ייצור הנייר היה מהפכני עבור הח'ליפים – הם מצאו דרך לשמר ולהעביר הלאה את הידע וההשכלה שרוכשים כמובילי תרבות האד'ב, ולא תלויים בזקני הכפר או בדורות קודמים להעביר את הידע הצבור. בזכות המצאת הנייר בגדד התפתחה מבחינה תרבותית, ספרותית, אומנותית, ועוד – זאת הודות לכל אשר נגזר מהמצאת הנייר. (ספרים, דפי ציור, דפי שרטוט, וכו').
- **דאר אל חכמה (בית החכמה):** במהלך כיבושי שטחים שונים בעולם, המוסלמים גילו במנזרים וכנסיות קלפים, ועליהם כתובים בשפה זרה – יוונית. שאיפתם של המוסלמים לדעת, ולהתפתח, עודדה אותם לפענח את הכתובים, ולשם כך הביאו יהודים דוברי שפות לתרגם את הכתובים מיוונית לערבית. אחד הח'ליפים, אל-מאמון, החליט כי יש לנצור את הידע שמצאו, והורה להקים את דאר אל חכמה (בית החכמה) – מקום שירכז וישמור את הידע שצוברים המוסלמים, ובין הידע, הודות לכתובים, גם את חכמת יוון. דאר אל חכמה תרם לתרבות בגדד, והעמיק את הידע של המוסלמים והמקומיים אודות תרבויות שונות ברחבי העולם.

מעמד המשפטי של היהודים בח'ליפות המוסלמית

בתקופת הח'ליפות המוסלמית, חיו בשטחים המוסלמים גם מיעוטים: יהודים ונוצרים בפרט, שהיו בעיני המוסלמים כ"עמי הספר" – העמים הראשונים שעסקו במלאכת הקרוא וכתוב, כמוכח ע"י התנ"ך והברית החדשה.

המוסלמים ראו ביהודים ובנוצרים כ"בני חסותם" – הם שילבו אותם בקהילה, אך דאגו להבדיל ביניהם לבין שאר המוסלמים:

- **מס הגולגולת:** ליהודים ניתנה הזכות לקיים את מצוות היהדות, לחופש דת, ולאוטונומיה דתית (פעילות דתית עצמאית שלא בכפייה כלשהי). היהודים היו בני חסות המוסלמים, זכו להגנה מוחלטת ולביטחון, תחת תנאי תשלום מס הגולגולת – פעם בכמה זמן, על היהודים היה לשלם מס משפיל שכולל בתוכו התעללות פיזית, מילולית ונפשית, וכן גם לגבות מהם סכומים כספיים לטובת הזכויות שלהם בקהילה המוסלמית.

- **חוקי עומר:** הח'ליף עומר האמין כי יש להבדיל עוד יותר בין היהודי למוסלמי, וכי יש להדגיש את נחיתות היהודי בקהילה. לשם כך, הגה את 'חוקי עומר' – חוקים משפילים ומפלים שמטרתם להשפיל ולהראות את נחיתות היהודי:

1. אסור ליהודי לשאת עימו חרב, כי אם ישלם את המס יזכה במילא להגנה.
2. אסור ליהודי לרכב על סוס, מחשש שגובהו יתנשא משל מוסלמי.
3. מותר ליהודי לרכב על חמור, אך ורק בצורה הפוכה וללא אוכף.
4. על היהודים להסתובב עם טלאי צהוב לטובת הזיהוי שלהם וההבדלה שלהם משאר המוסלמים.
5. על היהודים להתגורר רק בחלקים המלוכלכים והעניים ביותר בשטחים המוסלמיים, שהוגדרו "הרובע היהודי".

תקופת הגאונים וראש הגולה

כפי שהורחב בנושא מעמדם המשפטי של היהודים בח'ליפות המוסלמית, היהודים זכו (*לא בחינם כמובן) לאוטונומיה דתית, שכללה גם את החופש שנתנו המוסלמים ליהודים לבחור את האדם שינהיג אותם כקבוצה, אשר מחויב להיות צאצא לבית דוד – ראש הגולה.

ראש הגולה היה דמות פוליטית, ולא דמות דתית: הוא היה מסתובב עם כתר על ראשו, מקושר מאוד עם ח'ליפים מסוימים, וזוכה מצד הקהילה לכבוד ייחודי.

בעיר בגדד, עליה הורחב בסיכום קודם לכן, הקהילה היהודית הקימה שתי ישיבות – בצפון, ישיבת פומבדיתא, ובדרום, סורא, שהיו בשלב מסוים, תחת הובלתו של רבי סעדיה גאון.

רבי סעדיה גאון – פעולות ופולמוסים (פעולות וקונפליקטים)

- **תרגום התנ"ך מעברית לערבית:** לטובת שימור 'הפופולריות' של התנ"ך לאחר זניחת השפה העברית, תרגם רבי סעדיה גאון את התנ"ך לערבית כדי לוודא שגם דורות הבאים בקהילה היהודית, שמוטמעת בארצי הח'ליפות, לא יזנחו את הדת ומצוותיה.

- **הפולמוס מול הקראים:** רבי סעדיה גאון מפרש את החיים על פי דבר התורה בצורה שונה מאשר הקראים – זרם שמאמין כי התורה אינה נתונה לפרשנות, ויש לפעול לפיה בצורה טהורה ומחולטת. רס"ג טוען כי יש למצוא את עמק השווה בין חיים על פי דבר התורה הכתובה, לבין דבר התורה שבעל פה – וזאת לאור פערי המידע בטקסט התנכי, לדעתו של רס"ג – לולא פרשנות אחידה של אותם פערי מידע, תיפגע לכידות העם היהודי. בפולמוס זה, רס"ג מציג את עצמו כגאון העילאי, מבין ומתמצא בדבר התורה יותר מהיתר.